

Antigona v slovenski literaturi: situacija ali junakinja?

Po *Ajasu* (1863) in *Ojdipu v Kolonu* (1892) je *Antigona* tretja Sofoklova tragedija, ki je bila v celoti prevedena v slovenski jezik. Leta 1912 jo je uprizorilo SNG v Ljubljani v prevodu Cvetka Golarja, nato je ta prevod, precej popravljen, izšel l. 1924 v knjižni obliki. V izvirni slovenski literaturi pa se je tema o Antigoni, literarni mit, ki ga je ustvaril Sofokles, pojavila šele l. 1939, ko je Miran Jarc objavil kratki tekst *Vaška Antigona. Odlomek iz tragedije*.¹ Jarc cele tragedije ni nikoli napisal, in najbrž je tudi ni nameraval, zato je ta nedoločno označeni »odlomek« njen edini obstoječi del. Objavljeni tekst je avtor poimenoval »prvi prizor«, vendar po mestu in funkciji ne ustreza prvemu epeisodionu v antični tragediji, ampak prologu, se pravi tistemu delu dramskega besedila, ki je pred vstopno pesmijo zbora. Slovenski dramatik se je pri tem seveda zgledoval pri Sofoklu, ki je vse svoje tragedije oskrbel s prologom, čeprav le-ta ni nujna sestavina dramskega uvoda, ki ga sestavljata dva oblikovno raznovrstna elementa, namreč poleg prologa še parodos.²

Tako v prologu k Sofoklovi *Antigoni* kakor tudi k Jarčevi *Vaški Antigoni* gre za dialog med sestrama, v katerem se razkrivata njuni značilni stališči: odločnost in odločenost Antigone, ki se pri Jarcu imenuje Jasna, da se upre oblasti, in pokornost Ismene, ki se pri Jarcu imenuje Mara, njeno podrejanje oblasti. Skratka, prolog uprizarja Antigonino odločitev, da brata kljub prepovedi pokoplje.

Jarc je moral dramski konflikt seveda historizirati, zato ni nepomembno, v katerem zgodovinskem kontekstu je temo o Antigoni ponovno aktualiziral.

Prvič obj.: *Primerjalna književnost*, 1986, letn. 9, št. 1, str. 27–31. Članek je slovenska verzija referata, s katerim se je avtor udeležil 11. kongresa Association internationale de littérature comparée avgusta 1985 v Parizu.

1 Miran Jarc: *Vaška Antigona. Odlomek iz tragedije. Zbornik 39. 1*, str. 97–99.

2 H. W. Schmidt: *Die Struktur des Eingangs*. V: Walter Jens (Hrsg.), *Die Bauformen der griechischen Tragödie*, München 1971.

Zanimivo je namreč, da je svoj prolog umestil v dogajanje, kamor do današnjega dne – kolikor je znano – Antigone ni postavil noben evropski pisatelj: izbral je čas kmečkih uporov. Sam je določno zapisal: »Vrši se konec 15. stoletja, po zatoru prvih kmečkih uporov.« Medtem ko čas dogajanja ni naveden natančno, pa kraj dogajanja sploh ni označen. Sicer pa niti časovna niti krajevna določitev nista relevantni. Zares pomembna je izbira dogajanja, se pravi čisto posebnega trenutka v slovenski zgodovini, in ta izbira nikakor ni naključna, saj velja ugotovitev umetnikov, zgodovinarjev, politikov in publicistov, da se s kmečkimi upori začenja slovenska zgodovinska pot in da je čas puntov eno najbolj junaških poglavij naše preteklosti.

S tem, da je projiciral literarni mit v slovensko zgodovino v trenutku, ko se je podložni kmet krvavo uprl fevdalnemu gospodu, se je Jarc opredelil za zgodovinsko temo z razrednobožno razsežnostjo, svoji *Antigoni* je potemtakem dal izraziti socialni značaj. Jarčeva odločitev pa je seveda v skladu z njegovimi novimi literarnimi nazori, saj se je bil postopoma preusmeril iz kozmičnega ekspresionizma v socialni realizem.

Kaj je poglobljena značilnost Jarčevega prologa? Svet, ki v njem živita Jasna (=Antigona) in Mara (=Ismena), je tradicionalna vaška skupnost. Vendar so med sestrama bistvene razlike, ki se kažejo v drugačnem odnosu do vsega, vere, svobode, oblasti. Jasno intenzivno skrbi kvaliteta bratovega posmrtnega življenja, ki je očitno odvisna od tega, ali bo v krščanskem smislu pokopan ali ne. Medtem ko Jasno potemtakem vznemirja tako rekoč eshatološko vprašanje, povezano seveda s konkretno bratovo smrtjo in njegovim zveličanjem, je Mara prej pobožnjakarska kot pa pobožna. Vendar je razlika med sestrama dejansko globlja. Čeprav se obe sklicujeta na cerkvene nauke, se Mara opira na tiste, ki imajo političen in moralen značaj, saj nastopa Cerkev kot transmisija posvetne oblasti. Zgovorna je Marina ugotovitev: »sodba / – kaj prav, kaj krivo – gre samo gosposki, / takó duhovni nas gospod učijo«, kar seveda ne more pomeniti drugega, kot da župnik sili kmete k poslušnosti. Medtem ko se torej Mara opredeli za politični in moralni nauk Cerkve, se Jasna sklicuje na njen verski nauk. Še posebej pa je treba poudariti, da se Jasna upre človeškemu zakonom in se podredi božjim: »Bog nam sodnik je, ne ljudje sveta!« S to junakinjino programatično izjavo, s tem njenim credom pa kajpada pristno zazveni temeljni spor Sofoklove *Antigone*, vendar je ta konflikt (ali po Heglu kolizija) med dvema principoma pri Jarcu specifično obarvan: »ljudje sveta« namreč niso le kakršnakoli izvršilna oblast, marveč fevdalna gosposka, zoper katero je vodil punt njun brat, nikoli poimenovani Polinejkes. Ločnica je torej očitna: na eni strani fevdalci in na drugi kmetje; to nasprotje pa je seveda eminentno socialne narave. In tudi to nasprotje konec koncev opredeljuje razmerje med

sestrama. Medtem ko namreč Mara decidirano izjavi: »oblasti hočem biti hči poslušna«, Jasna oznani, da »se ne more vdati v črno sužnost«, se pravi, da se gosposki upre, vendar na drugačni ravnini, kot se ji je uprl mladi puntar.

Hkrati pa je treba ugotoviti, kako je Jasnina odločitev, da pokoplje svojega brata, precej manj sporna kot Antigonina pri Sofoklu. Kajti pri Jarcu ubiti brat ni sovražnik političnega občestva, ki bi mu pripadali obe sestri, Sofoklov Polinejk pa je tak sovražnik, zakaj potem ko je bil napadel rodne Tebe, njihovo skupno domovino, njihovo polis, je postal izdajalec in še bratomorilec povrhu. Nič takega pri Jarcu: v njegovem tekstu ni nikakršne skupne domovine, ni tebanske polis, pri njem je svet odločno razslojen, tako je potegnjena meja med dvema družbenima razredoma fevdalne države, med plemstvom in kmetstvom, se pravi med izkoriščevalci in izkoriščanimi. Res da je Jarčev Polinejk upornik, sovražnik gosposke, pa tudi poraženec je, vendar ni zaznamovan kot izdajalec in bratomorilec. To pa seveda bistveno olajša Jasnino odločitev, da brata pokoplje.

Pri Jarčevi *Vaški Antigoni* gre samo za en, čeprav značilen prizor, ki se pa ustavi pred pravim dogajanjem. Zato se seveda upravičeno sprašujemo, kako uspešna bi sploh lahko bila tragedija, grajena na tako preprostih izhodiščih in stališčih, ki jih eksponira prolog. (Mimogrede povedano, tistemu, ki bi obešenca snel z vešal, niti ni zagrožena smrtna kazen, ampak samo ječa.) Ne leži morda prav v tej šibki in ne dovolj izostreni ekspoziciji odločilni vzrok, zakaj *Vaška Antigona* ni nastala kot popoln dramski tekst, ali natančneje, sploh ni mogla nastati?

V slovenski literaturi je prvo popolno, nefragmentarno *Antigono*³ napisal Dominik Smole. Gre za dramo, o kateri je ugledni kritik zapisal, da »tako idejno bogatega in stilno dovršenega dramskega besedila nismo slišali na Slovenskem že od Cankarja dalje«, in hkrati opozoril bralce na dosledno umetniško logiko te drame.⁴

Smoletovo gledališko delo se nanaša na problematiko sodobne družbene situacije, se pravi, da ni brez aktualnih političnih implikacij. To potrjujejo nekatere, resda redke in osamljene, denimo prokreonske kritike, naperjene zoper avtorja, tekst in junakinjo drame, ki so jo imenovala »iztirjeno posameznico« in ji očitale idejno in družbeno neprilagodljivost. Te kritike so dramatika in njegove somišljenike obsodile zavaljo »subjektivističnega

3 Dramo so l. 1960 uprizorila tri slovenska gledališča, istega leta je bila objavljena v reviji *Perspektive*, naslednje leto pa je izšla v knjižni obliki. Angleški prevod drame, ki ga je oskrbel Harry Leeming, je izšel v gledališki reviji *Scena*, 1984, English Issue 7, str. 160–189.

4 Vladimir Kralj: Dominik Smole, *Antigona* (1960). V: V. K., *Pogledi na dramo*, Ljubljana 1963, str. 353–356.

gledanja in rezoniranja.«⁵ Sčasoma so elementi, determinirani s sodobnim političnim kontekstom, zbledeli, in sicer ne na škodo umetniškosti drame, saj je sedaj prišla še jasneje do izraza njena nadčasovna komponenta.

Bistvenega pomena za Smoletovo dramo je dejstvo, da Antigona, ki se na odru nikoli ne pojavi, skozi vso igro išče Polinejka. Pehanje za bratovim truplom pa ponazarja nekaj več, to iskanje ima namreč hkrati simbolni pomen. Zato ne preseneča, da je kritika že ob krstni predstavi označila Antigonino vztrajno stikanje za Polinejkom kot iskanje notranjega smisla življenja.

O Smoletovi Antigoni je treba reči, da je njeno duhovno iskanje starejše od telesnega iskanja mrtveca in da oboje ni združeno že od vsega začetka. Še preden se namreč vname spor zavoljo pokopa Polinejkovih posmrtnih ostankov, se Paž oglasi z ugotovitvijo, da Antigona »za neko misel vztrajno išče smisel«. Ta misel pa je očitno kar najtesneje povezana z bistvenimi vprašanji življenja, kajti Antigonino misel »odkriti je treba njegovo pravo stran« navedejo v drami kot njeno samoumevno geslo. Res pa je, da postane njeno hlastanje po pravem in pristnem življenju usodno in dramaturško pomembno šele v tistem trenutku, ko sredi prvega dejanja zobec njene misli hipoma preskoči v kolesje iskanja bratovega trupla, ko se potemtakem obe prizadevanji spojita in poenačita. Poslej je mladenkino iskanje Polinejka hkrati iskanje življenjskega smisla.

Brž ko upoštevamo to razvidno simboliko, je samo po sebi umevno, da bi Antigona tedaj, ko bi našla Polinejka, odkrila hkrati tudi to, kar vseskozi poimenujemo s preprostim, vendar pomensko bogatim izrazom življenjski smisel. Če presodimo ta dogodek in njegovo simbolno vsebino v sklopu Smoletovega dramskega opusa do vključno *Antigone*, tedaj bi to najdenje zaznamovalo v njegovi dramatiki zares bistveno spremembo, naravnost korenit zasuk iz, denimo, pesimizma v optimizem, zakaj tebenski kraljični naj bi očitno uspelo nekaj (pa čeprav samo za kratek hip, ker mora takoj nato umreti), česar v njegovih poprejšnjih igrh ni dosegla prav nobena dramska postava.

Ker različne interpretacije Smoletove drame izhajajo iz podmene, da je Antigona našla Polinejka, bi to pomenilo, da *Antigona*, poslednji iz skupine štirih dramskih tekstov, ki so povrhu nastali v razponu komaj petih let, izpoveduje nekaj, kar se bistveno razlikuje od temeljne ideje prejšnjih treh. Na takšno tolmačenje drame je prav gotovo odločilno vplivalo nespregledljivo dejstvo, da je Smole oživil antični mit, ki že vsebuje določeno dogajalno shemo, posebno situacijo, zavoljo katere je očitno, da junakinja mora

5 Dragana Kraigher v svoji oceni krstne predstave Smoletove drame v eksperimentalnem gledališču »Oder 57«. *Tribuna* 11. 5. 1960.

zagrebsti brata, kajti Polinejkov pokop je ena izmed osrednjih konstitutivnih sestavin slehernega dela, ki se imenuje *Antigona*.

Naše branje Smoletove drame⁶ se trudi razrešiti očitno protislovje, ki obstaja med dosledno umetniško idejo avtorjevega dramskega opusa, torej tudi *Antigone*, in fabulativno prisilo, ki se ji je avtor izpostavil, ko se je odločil za novo ubeseditev starega literarnega mita. Zato se seveda sprašujemo, ali Smoletova Antigona Polinejka tudi zares najde in ga nato pokoplje ali pa gre pri tem morda samo za fikcijo. Podrobna analiza drame, zlasti pa še njene ključne scene, v kateri Paž v teihoskopični tehniki posreduje pantomimo pokopa, nas prepričuje, da se je Antigona odločila za pogrebni obred, ne da bi našla Polinejka: uprizorila je potemtakem lažni pokop. Antigona ni mogla najti telesnega Polinejka, ker je že vseskozi jasno, da posmrtnih ostankov obeh bratov ni mogoče razpoznati, saj so se ohranile samo kosti in še te so spremešane. Antigona pa tudi ni mogla najti simbolnega Polinejka, ker za misel, ki jo je vseskozi pestovala, ni našla zelenega smisla. Ker pa tega spoznanja o ničnosti življenja ni pripravljena sprejeti, ker noče vztrajati v nesmiselnem svetu, se odloči za prostovoljno smrt.

Pred zbranim tebanskim dvorom, potem ko je pričakala še kralja, izziivalno uprizori lažen pokop nečesa, kar pa zagotovo ne more biti Polinejkes. S tem slepilnim obredom namreč stori dvoje: prvič, izzove svojo usmrtitev, ker je bila za Polinejkov pokop zagrožena smrtna kazen, in drugič, omogoči nadaljnje iskanje prave strani življenja, ali drugače povedano, s svojo smrtjo ne prepreči poskusov takega prizadevanja. Nasprotno, preden je omahnila, je podala roko Pažu, saj se ji je s svojim naklepnim dejanjem posrečilo, da ga je dokončno prepričala o tem, kako je vendarle vredno tako pomembni misli poiskati smisel. Antigona je namreč načrtno hlepela po prav takem propagandnem učinku svojega dejanja, o čemer zgovorno priča dejstvo, da je odločno zavrnila Kreona, ki je pred časom privolil v iskanje Polinejka, vendar samo s pogojem, da sestri opravita to naskrivaj. Kajti Kreon, ki v nasprotju z Antigono vztraja v svetu, kakršen je, je že vselej zatrdno vedel, da je njuno upanje na uspeh povsem jalovo, ali z Antigoninimi besedami, da misli ni moč najti smisla. Zato takole pojasni svoj pristanek na skrivno stikanje za Polinejkom: »Sáme te glave naj spoznajo *nezmožnost teh svojih / smešnih možnosti*.« Preroško resnico te misli je Antigona okusila do dna.

Drugačni literarni zvrsti pripada novela Nade Gaborovič *Antigona s severa*,⁷ ki govori o dogajanju v času narodnoosvobodilnega boja. Družina v odročni gorski vasi je po krivici zaznamovana zavoljo domnevnega izdajstva

6 Prim. mojo podrobnejšo interpretacijo na kolokviju o Smoletovi *Antigoni* l. 1980. *Primerjalna književnost* 4/1981, št. 1, str. 29–34.

7 *Antigona s severa* je ena izmed šestih novel prozne zbirke *Zvezdni prah*, Maribor 1974.

staršev, ki se ubijeta, ker ne preneseta sramotenja in ponižanja. Edo, mlajši izmed obeh bratov, se je pridružil partizanom, medtem ko je starejši Pavel stopil v nemško vojsko. Ko skuša njuna sestra Antonka skrivaj pokopati Pavla, padlega v zares bratomornem spopadu, jo sovaščani, ki ne dovolijo, da bi izdajalec oskrnil njihove mrtvece na domačem pokopališču, kamenjajo do smrti. Ker je Pavel – imena vseh junakov imajo začetne črke svojih antičnih vrstnikov – kolaboracionist, se Antonka seveda ne upira okupacijski oblasti, ampak se protivi okorelim, nehumanim nazorom vaške srenje; njej Antonka očita, da v srcu nima ne pravičnosti in ne prave ljubezni. Antonkina ideja, ki jo je pogubila, končno vendarle zmagaja, saj jo streznjeni vaščani pokopljejo skupaj z obema bratoma, se pravi tako z Edom kakor tudi s Pavlom/Polinejkom.

Naš shematični pregled ne bi bil popoln, če ne bi navedli še *Antigonine pesmi* Jureta Detela (r. 1951), ki je izšla l. 1983 v njegovi drugi pesniški zbirki.⁸ To pesem je avtor dve leti kasneje ponatisnil in vključil v komentar k svoji poeziji, kjer izjavlja, da ne more »biti indiferenten do problema slovenskih Polinejkov«.⁹ Za pesnika, ki se upira slehernemu nasilju, je pomor več tisoč domobrancev, teh slovenskih Polinejkov, ki so jih Angleži izročili po koncu druge svetovne vojne in ki so bili ustreljeni brez sodnega procesa, prava travma. Da bi se sovraštvo prenehalo obnavljati, se Detela skupaj z nekaterimi drugimi intelektualci zavzema za spravo med mrtvimi Slovenci, naj so umrli bodisi kot partizani ali kot okupatorjevi sodelavci, pa čeprav so »počeli dejanja, ki so bila okrutna z vidika človeškosti in zgrešena z vidika politike«. Jasno je, da Detelova Antigonina ni nikakršna upornica, ampak prej simbol, ali bolje, glasnica sprave.

Ko se v naslovu tega prispevka sprašujemo, ali se Antigonina pojavlja v slovenski literaturi kot situacija ali junakinja, se seveda opiramo na razločevanje med obema vrstama tem, kakršno zagovarja Raymond Trousson.¹⁰ Po njem mit o Antigoni ne sodi med t. i. herojske teme, za katere je značilno, da so skorajda neodvisne od narativnega tlorisa, marveč ga uvrščamo med situacijske teme s čvrstim fabulativnim okvirom ter mrežo med seboj povezanih oseb in dogodkov. In ne nazadnje se situacijska tema, kakršna je mit o Antigoni, še po nečem razlikuje od herojske teme: zahteva namreč delo večjega obsega. In res se tema o Antigoni v slovenski literaturi pojavi kar dvakrat v dramski formi, ki je očitno še prav posebej primerna za situacijske teme, kakršna je Antigonina, in samo po enkrat v kratki prozi in pesmi.

8 *Mah in srebro*, Maribor 1983, str. 28–29.

9 *Mladina* 14. 3. 1985, str. 21.

10 Raymond Trousson: *Thèmes et mythes. Questions de méthode*, Bruxelles 1981.

Čeprav gre samo za štiri tekste, so zastopane vse tri literarne zvrsti. V prvih treh primerih gre za bolj ali manj popolno pojavljanje poglavitnih prvin, ki konstituirajo mit o Antigoni, se pravi prekletstvo rodu (Gaborovič), pasivna sestra (Jarc, Smole), bratomor Eteokla in Polinejka (Smole, Gaborovič), Antigonin pokop Polinejka (Jarc, Smole, čeprav je pokop pri njem samo slepilo, Gaborovič), predvsem pa seveda konflikt med Antigono in Kreonom. V četrtem primeru, v Detelovi pesmi, pa Antigona nastopi tako rekoč neodvisno od pripovednega okvira, kar pomeni, da se je poudarek prenesel s situacije na junakinjo, in to se je zgodilo, kot je bilo tudi pričakovati, prav v najkrajšem tekstu, ki se v slovenski literaturi ukvarja z Antigono. Čeprav se na Slovenskem Antigona pojavlja najpogosteje kot situacijska tema, imamo pri Detelovi pesmi vendarle opraviti samo z junakinjo. Potemtakem se tema o Antigoni v slovenski literaturi pojavlja tako kot situacija kakor tudi kot junakinja.